

A mechanisztikus világkép és az erkölcsstan

Descartes halála (1650) előtt nagyjából egy évvel fejezte be utolsó, még életében megjelent művét, a *Lélek szenvedélyeit*. A filozófus ezen írása az első, ugyanakkor egyetlen rendszeres morál-filozófiai művének tekinthető. Descartes a *Lélek szenvedélyeinek* megírása előtt többször maga utalt rá, hogy a filozófia rendszerén belül kitüntetett pozíciót szán egy még kidolgozandó erkölcs-tannak.

Már az *Értekezés a módszerről* harmadik fejezetében arról beszél: igaz ugyan, hogy a következetes kételkedés, azaz a gondolkodás alapjainak felkutatása érdekében „le kell rontanunk” összes eddigi bizonyosságainkat, de emellett óhatatlanul szükségünk van etikai elvekre, még akkor is, ha ezek ideiglenesnek tűnhetnek számunkra. Hiszen végtére is cselekednünk kell, és a boldogságra törekszünk akkor is, mikor értelmünk a legnagyobb kétségek között hánykódik. S mikor az új filozófia talapzata és törzse szilárdan áll, akkor, – írja már az *Alapelvekben* – az erkölcsstan lesz a „bölcesség legvégső foka”.

A karteziánus filozófia egyik saroktétele a testnek, mint elsődlegesen kiterjedéssel rendelkező, és a léleknek, mint elsődlegesen gondolkodással rendelkező szubsztanciáknak a szigorú szétválasztása. Ebben a kontextusban a szenvedély éppen e kettő kölcsönhatásának a kérdését veti fel. Mert azt természetesen Descartes is elismeri, hogy sok esetben szenvedélyek irányítanak minket, s azért vannak szenvedélyeink, mert testünk van. Emellett Descartes világossá teszi, hogy a szenvedély a lélekhez tartozik, a lélek „gondolatainak” egy fajtája, a lélek habitusa. Ebből az is következik, – mivel Descartes szerint csak az embernek van lelke (az állatokat gépek-

nek tekintette) – hogy csak az ember jellemzője az, hogy szenvedélyekkel bír. A vizsgálódás egyik legfőbb célja bemutatni, hogy a test mechanizmusai milyen módon keltik fel a lélek szenvedélyeit.

Descartes hat alapvető szenvedélyt különböztet meg: a csodálkozást, a szeretetet, a gyűlöletet, a vágyat, az örömet és a bánatot. A testnek és a léleknek a kölcsönhatása szempontjából a legfontosabb szerv az agy közepén található tobozmirigy, amely a lélek székhelye a testben, s amelynek pórusain keresztül az életszellemekek – nagyon apró, mozgó anyagi részecskék – kapcsolatot létesítenek a testi szervezettel, a vérkeringés, az érzékszervek, az izmok, és a lélek között. A mai olvasó számára talán ezek a szövegnek leginkább nehézkes részei, mivel a modern orvostudomány szemszögéből az érintett fejtegetések inkább csak tudománytörténeti jelentőséggel bírhatnak. Nem így a metafizika szemszögéből. Descartes ezekben a részekben „próbálja” leküzdeni azt a problémát, amely a két szubsztancia radikális szétválasztásából adódik. Nevezetesen, ha a lélek nem rendelkezik kiterjedéssel, akkor igencsak fogas kérdés, hogy mégis hogyan hathat rá egy kiterjedéssel rendelkező test. A későbbiek fényében úgy tűnik, hogy Descartes megoldása itt egyáltalán nem kielégítő. A *Lélek szenvedélyei* jelen kiadásában helyet kapó két további szövegrészlet Spinozától és Malebranche-tól, éppen ezzel a kérdéssel foglalkozik. Továbbhaladva azonban kibontakozik az értekezés morálfilozófiai oldala is. A szenvedélyekkel kapcsolatban az a legfontosabb – mondja Descartes – hogy belássuk, mi a lélek igazi sajátja, mi az, ami felett feltétlen uralommal rendelkezik? S ezután a lélek szenvedélyeit is abból a szempontból kell megítélni, hogy hozzájárulnak-e ehhez a felismeréshez, belátáshoz, hogy segítenek e hozzászoktatni a testet a lélek ezen ismeretéhez vagy sem. Descartes szerint a léleknek legelőször is a döntései felett van uralma, vagyis a szabad akaratunk az, amely Istenhez hasonlónak tesz minket. Így, mintegy a szenvedélyek lépcsőjén, amely a csodálkozással kezdődik, mely az értelmi megismerésre ösztönöz, a becsüléssel folytatódik, amely az igazságot értékeli, s a szeretetben szilárdul meg, mely hozzáköt minket azokhoz a dolgokhoz, amelyeket igazán akarnunk kellene, a nemeslelkűség eszményéhez érkeznünk meg, amely tulajdonképpen Descartes erkölcsstanának összegzése, s amely így „nem más, mint az erény tökéletes követése.”

Fontos itt megjegyezni, hogy Descartes szóban forgó írását nem is olyan régen, 1994-ben kiadták már magyarul, (ford.: Dékány András) a mostani fordítás a korábbi átdolgozása. Úgy ítélem meg, hogy érthetőség szempontjából valamivel többet nyújt az új fordítás, ezen kívül a könyvben a *Lélek szenvedélyei* mellett helyet kaptak olyan, más korabeli szerzők tollából származó írások is, melyek segítenek kontextusba helyezni Descartes művét. A könyvet, a filozófiával foglalkozókon kívül merem ajánlani azoknak, akik különösképpen érdeklődnek napjaink metafizikai problémái iránt, (legfőképpen test és elme viszonyára gondolok), és azoknak, akiket általában érdekel, hogyan lehetséges (vagy nem lehetséges) összeegyeztetni a mechanisztikus világképet egy erkölcsstannal. (*René Descartes: A lélek szenvedélyei és más írások*; [ford.: Dékány András fordításának felhasználásával, Boros Gábor, Gulyás Péter.; Bev. tan.: Boros Gábor] L'Harmattan; Budapest. 2012. 218 oldal. 2500 Ft)